

BOGÁR JUDIT

*Illyés István Zsoltári és halottas énekeihez**

Illyés István 1693-ban Nagyszombatban megjelent munkája, ahogyan azt a kötet elején álló címlap is mutatja, három részből áll: *Zsoltári énekek a magyar anyaszentegyház vigasztalására és halottas énekek a szomorú temetések alkalmatosságára, hozzáadotván rövideden a jól meghaláshoz való készület*.¹ Az egyes részek külön címlappal is rendelkeznek – a megjelenés helye és ideje csak ezeken szerepel –, lapszámozásuk önálló. A zsoltárokhoz és a halotti énekekhez kotta vagy nótajelzés is tartozik, a harmadik egységben gyakorlati útmutatás és imádságok olvashatók.

A *Zsoltári és halottas énekekkel* kapcsolatban általánosan elfogadott vélemény, hogy Illyés főként protestáns forrásokból merített a kötet összeállításakor, azonban a források összegyűjtése, Illyés változtatásainak pontos feltérképezése, a szövegek részletes összevetése még nem történt meg.² Minderre e tanulmány sem vállalkozik, inkább csak néhány szemponttal, észrevétellel kívánja kiegészíteni az Illyés-szakirodalmat.

A *Zsoltári énekek* Szécsényi György esztergomi érsekhez szóló ajánlását így kezdi Illyés:

Isten kegyelméből és a Nagyságod kegyelmes engedelmeiből ezelőtt hat esztendővel, még plebanuskodásomban, a *Katekizmust* LV. tanításokra osztván, a magyar község oktatására és őket élő nyelvvel tanító *plebanus* társaim

---

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ A címet és énekszövegeket mai helyesírás szerint közlöm.

² Néhány zsoltár vizsgálata: SZELESTEI NAGY László, *Katolikus népdalok a 17. század végén = A magyar költészet műfajai és formái a 17. században*, szerk. ÖTVÖS Péter et al., Szeged, [k. n.], 2005, 175–179; FARMATI Anna, *Strófikus zsoltárok a XVII. századi katolikus énekgyűjteményekben*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 2008/1, 25–41; MILLEI Rita, *Illyés István zsoltárparafrázisai = A zsoltár a régi magyar irodalomban: A Csurgón 2007. május 24–27-én tartott konferencia előadásai*, szerk. PETRÓCZI Éva, SZABÓ András, Bp., KRE, L'Harmattan, 2011 (Károli könyvek: Tanulmánykötet), 279–301; UÓ, *Az Illyés-parafrázisok és forrásaik textológiai megközelítése = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5), 211–234.

könnyebbségére, jóakaróim jóvállásából kibocsátottam vala;³ igyekezvén azon is, hogy a magyar anyaszentegyház vigasztalására és oskolamesterek, vagyis *Cantorok* alkalmatosságára énekeskönyvet kibocsássak: mivel nyomtatott énekink, főképpen vasárnapokra és halottak temetésére szűkebben vannak; hanem nehéz munkával és sok fogyatkozással kézzől kézre maradtak és íratlak meg a jó formában és magyarsággal felkészült énekek is (hogy ne szóljak most az eretnek *Gradualékról* és *Funebralisokról*, melyek a *catholicus* oskolamesterek kezében is helyesleg, látom, forognak). De még eddig ezen szándékomat végbeinni nem érkeztem. Most azért, amely zsoltári dicsíreteket magyar *rhythmusokba* foglaltam, és halottas énekeket nem kevés jobbítással egybe szerzettem [...].⁴

A keresztyén olvasót pedig többek közt az alábbiakról tudósítja:

Azokáért, amelly énekeket és zsoltárokat tíz esztendeig való plebanusságomban nem kevés fáradtsággal öszveszerzettem, de még eddig utolsó kezemet, sok egyéb foglalatosságim miatt azoknak kibocsátására nem tehettem: ím, most nem mind ugyanazokat (mert foglalatosságim nevelkedvén, nem érkezem), hanem amelyeket legszükségesebbeknek ítéltam, úgy mint némely zsoltárokat és halottak temetésére szerzett énekeket (mellyeket tudniillik a plebániákon gyakoroltatni láttam) nyomtatásban kiadom [...] És hogy eziránt az eretnekséggel bőves idegen *Gradualékat* és *Funebralisokat* is, melyek a *catholicus* oskolamesterek kezében is, látom, forognak, és templominkban helyesleg énekekeltetnek (de az Anyaszentegyházban nem különben illenek, mint a farkasbél az hegedű báránnyúrok között, avagy Dágon az Úr szekrénye mellett), kezekből, a *Synodális Constitutiók* szerént, amennyire lehet, kivehessem.

Notájokat, amint tudtam, mind inkább megtartottam; sőt, kezdeteket is, hogy akik azokhoz szoktak, mindjárt kezdetekből tudhassák. Egyebaránt, a Szent Bibliának bővíjtéhez, amennyire érkeztem, a zsoltárokat alkalmaztatam, kihagyván sok egyéb olly verseket, melyek ott írva nincsenek, hanem némelly Compositoroktól, idegen és eretnek értelemmel is hozzáadattak.⁵

A *Halottas énekek* előszavában is rosszallóan utal a protestáns gyűjtemények használatára Illyés:

³ ILLYÉS István, *Lelki téj, avagy catechismus*, Nagyszombat, Academiai bötükkel, 1686.

⁴ ILLYÉS István, *Zsoltári énekek*, Nagyszombat, Hörman János, 1693,)o(2r–v.

⁵ *Uo.*,]o(5v–)o(6r].

Egy kis magyar funebraliska (újítók munkája, noha a mi énekeinkből is valamely változással tettek oda) sűrű-forog, látom, még a catholicus oskolamesterek kezében is (és e lőn egyik oka, amint I. részben, az ajánlólevélben jelentettem, ezen fáradságomnak). [...] Az okáért, amely énekeket az említett Funebralisból vettem, az olyan szerfelett való és vakmerő biztatásokat timporálván, *catholicus sensusra* értelemre alkalmaztattam.⁶

Ennél konkrétabb forrásokat Illyés nem említ, különféle bibliográfiák és incipitmutatók (RPHA,⁷ RMNy,⁸ RMKT⁹) segítségével azonban az énekek nagy része korábbi protestáns és katolikus énekeskönyvekből azonosítható. A katolikus énekeskönyvek közül a legtöbb egyezést Kájoni János *Cantionale catholicum*-ával (Csík, 1676) találjuk. A szakirodalom ezt Illyés csíkszentgyörgyi származásával és csíksomlyói iskolaéveivel magyarázza,¹⁰ Illyés krónikás önéletrajzából¹¹ viszont kiderül, hogy csak az 1666–1667-es tanévet töltötte

⁶ ILLYÉS István, *Halottas énekek*, Nagyszombat, Friedl János, 1693,)(9)(–)(10)(.

⁷ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne: Manuel de correction d'erreurs dans la base de données*, dir. Iván HORVÁTH, assist. Gabriella H. HUBERT, Paris, Nouvel Objet, 1992 (Ad corpus poetarum), I–II; <http://rpha.elte.hu>.

⁸ *Régi magyarországi nyomtatványok*, I–IV, szerk. BORSA Gedeon et al., Bp., Akadémiai, OSZK, 1971–2012.

⁹ *Régi magyar költők tára. XVII. század*, I–XVI, szerk. KLANICZAY Tibor et al., Bp., Akadémiai, Argumentum, Balassi, 1959–2000.

¹⁰ DOMOKOS Pál Péter, *Énektanítás Csíksomlyón a 18. század elején = „Mert ezt Isten hagyta...”*: *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, szerk. TÜSKÉS Gábor, Bp., Magvető, 1986, 397; PAPP Géza, *A XVII. század énekelt dallamai*, Bp., Akadémiai, 1970 (Régi Magyar Dallamok Tára, 2) [a továbbiakban: RMDT II], 45.

¹¹ *Illyés István krónikája*, közli KNAUZ Nándor, Magyar Sion, 1865, 809–832, 881–919. Eszerint az eredeti kézirat címe *Memoriale chronologicum privato usui conscribens, Stephani Illyés; potissimum deserviens. Ab Anno 1650.*; lelőhelye az esztergomi főszékesegyházi könyvtár (jelzete: G. J. VI. 24.). Domokos Pál Péter által készített magyar fordítása (gépiratban) a Zenetudományi Intézetben található (DOMOKOS Pál Péter, *Illyés István élete és zenei munkássága*, jelzet nélkül). Ennek alapján Illyés István 1650 decemberének végén született Csíkszentgyörgyön. Az iskolát 1658-ban kezdte, 1666–1667-ben Csíksomlyón, 1667–1668-ban Ungváron tanult, és itt került sor a bérmlására is. 1668 és 1670 között Szepeshelyen szintaxist és poézist, 1670–1671-ben Pozsonyban poézist és retorikát tanult. 1671-ben a Pazmaneum diákja lett, itt végezte el a logikát és filozófiát, és szerzett magisteri címet. 1674-ben Rómába ment tanulni, ahol 1677. február 24-én áldozópappá szentelték. 1678-ban hazatért Rómából, s Nagyszegen (Nádszegen), majd 1684-től Püspökiben lett plébános. 1685-től Nagyszombatban egyházjogot tanított. 1688-ban esztergomi kanonok és somorjai plébános, 1689-ben honti főesperes, 1690-ben zólyomi főesperes, 1691-ben szenttamási prépost és szentjobbi apát, 1693-ban esztergomi órkanonok lett. 1694 őszén egyházlátogatást végzett a pozsonyi főesperesség területén a beteg Szenczy István prépost helyett. 1696-ban esztergomi éneklő kanonok, 1699-ben a nagyszombati aka-

Csíksomlyón, azután elkerült Erdélyből. Hogy mit ismert meg ez idő alatt a helyi énekkincsből, nem tudni (Kájoni akkoriban már készülő kéziratos énekgyűjteményében, a *Hymnarium*ban annak tartalomjegyzéke szerint mindössze két olyan ének található, amely Illyésnél is előfordul¹²), mindenesetre figyelemre méltó, hogy később Nagyszombatban nem az ottaniakat, hanem a szülőföldjén megjelent énekeskönyvet használta elsősorban. A *Cantus catholici*-kiadásokban (Nagyszombat, 1651, 1675; Kassa, 1674) ugyanis csak néhány, Illyésnél is szereplő éneket találunk. Öt szöveg forrása a korábban Nyéki Vörös Mátyásnak, újabban Kecskeméti Istvánnak tulajdonított¹³ *Tintinnabulum* (első kiadása: Pozsony, 1636).

Illyés István az énekek dallamáért (kétszer a szövegéért is) tizenhét-szer irányítja a kötet használóját korábbi énekeskönyvhöz, pl. „Lásd a régi Cantionaléban fol. mihi 137. In recentiori edit. Tyrnav. anno 1675.” vagy „Lásd a Régi Cantionaléban. pag. 191.”¹⁴ Valamennyi utalás az 1675-ben Nagyszombatban kiadott *Cantus catholicus*re vonatkozik, az Illyés által megadott lapszámok annak lapszámaival egyeznek. A négy végső dologról szóló énekek előtt megjegyzi, hogy „Ha ki ezekről többet kíván, talál a Régi Cantionaléban, a folio 172.”¹⁵ Illyés énekei közül csak azok szerepelnek az 1675-ös *Cantus catholicus*ben, amelyeknél utal erre (érdekes, hogy ez esetben ilyen precízen jelöli a forrást, míg más, jóval nagyobb mértékben felhasznált köteteket egyáltalán nem nevez meg). Egyetlen kivétel a *Teremtett állatok, minden alkotmányok* kezdetű ének, amelynél azonban olyan nagy mértékű az átdolgozás, hogy talán emiatt nem említi. Azoknak az énekeknek egy része, amelyeknél a *Cantus catholicus*re hivatkozik Illyés, nincs meg Kájoninál,¹⁶ máshol Kájoni nem közöl kottát vagy nótajelzést,¹⁷ néhány esetben más dallamot ad meg,¹⁸ de az is előfordul, hogy a *Cantus*

---

démián az Angyalok Királynéjáról elnevezett kongregáció rektora, 1703-ban szendrői püspök, 1707-ben esztergomi olvasó kanonok, 1708-ban nagyprépost címet kapott.

¹² A versgyűjtemény szövegéhez való hozzáférés lehetőségét köszönöm Réger Ádámnak.

¹³ RÉGER Ádám, *A Tintinnabulum Tripudiantium szerzője és forrása*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2014, 77–98.

¹⁴ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 3, 108. – További hivatkozások: Uo., 18, 35, 40, 49, 51, 63, 120, 131, 146, 159; UŐ, *Halottas énekek*, i. m., 29, 33, 58, 150, 158.

¹⁵ ILLYÉS, *Halottas énekek*, i. m., 141.

¹⁶ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 18, 40, 49, 131; UŐ, *Halottas énekek*, i. m., 158.

¹⁷ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 63, 120; UŐ, *Halottas énekek*, i. m., 33, 150.

¹⁸ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 3, 159; UŐ, *Halottas énekek*, i. m., 29.

*catholic*ben és Kájoninál ugyanaz a nótajelzés vagy a kotta,¹⁹ egyszer pedig a nótajelzés ugyan más, de a dallam ugyanaz.²⁰ Hogy a Kájoninál nem szereplő szövegek vagy dallamok esetében miért a *Cantus catholicus*re hivatkozik Illyés, érthető, a meglévőknél pedig talán az lehet a magyarázat, hogy Nagyszombatban egyes énekeket más dallamra énekeltek, mint Erdélyben, és hogy a helyben megjelent énekeskönyvhöz könnyebb volt hozzájutni, mint a csíki ferencesek kiadványához.

Bár a szakirodalom szerint nem állapítható meg, hogy Illyés milyen protestáns énekeskönyveket használt forrásként,²¹ azért a kérdés feltehető: van-e köztük olyan, amelyikben ha nem is minden, de a legtöbb Illyés-ének megtalálható, vagy amelyikben a többihez képest nagyobb számban fordulnak elő Illyés-énekek. A válasz több okból sem egyszerű: a gyülekezeti énekeskönyvek 1635 utáni újabb kiadásai kevés módosítással többnyire az előzőek anyagát tartalmazzák,²² ráadásul a könyvtári katalógusokban ugyanazon edíciók fennmaradt példányaiként nyilvántartott kötetek néha nem egyformák.²³ Az RPHA-t, az RMNy- és RMKT-kötetek incipitmutatóit, illetve az 1670 (eddig tart jelenleg az RMNy) és 1693 (ekkor jelent meg Illyés kiadványa) közötti protestáns énekeskönyveket²⁴ végignézve úgy tűnik, az 1654-es²⁵ lőcsei énekeskönyv az, amelyben a legtöbb Illyés-ének szerepel. Ez a gyűjtemény (az 1635-ös lőcsei

---

¹⁹ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 35, 51, 146; UŐ, *Halottas énekek*, i. m., 58.

²⁰ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 108.

²¹ Pl. *Magyarország zenetörténete*, II: 1541–1686, szerk. BÁRDOS Kornél, Bp., Akadémiai, 1990, 172.

²² H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., Universitas, 2004 (Historia Litteraria, 17), 102.

²³ Az 1654-es lőcsei énekeskönyvnek az MTAK-ban őrzött címlap nélküli példánya (jelzete: RM I 4r 287) himnuszokkal kezdődik, ez a könyvtár online katalógusa szerint az 1652-es lőcsei kiadás része. Ezt követik Szenci Molnár Albert zsoltárai külön címlappal, rajta 1652-es lőcsei megjelenési adatokkal. A kötet harmadik része címlap nélküli, a katalógus szerint ez az 1654-es lőcsei énekeskönyv, amely zsoltárokat, ünnepi és egyéb dicséreteket, majd külön címlappal (Lőcse, 1654), de folytatódó lapszámozással halotti énekeket tartalmaz. – Az OSZK-nak a kolozsvári példányról készült mikrofilmjén (jelzete: FM2/884) a kötet eleji címlapon az 1654-es évszám szerepel, a himnuszokat újrakezdődő lapszámozással a (nem Szenci-féle) zsoltárok, ünnepi és más dicséret, valamint külön címlappal, de folytatódó lapszámokkal a halottas énekek követik. Ezek után található Szenci Molnár zsoltárkönyve külön címlappal, amelyen azonban csonkasága miatt az évszám nem látszik. – Az RMNy szerint az énekeskönyvnek 1652-es kiadása nem volt, az 1654. évtől az 1652-ben nyomtatott zsoltárkönyvvel együtt hozták forgalomba, ezért tüntették fel a közös címlapon Szenci zsoltárait is (RMNy III. 2532).

²⁴ Ld. H. HUBERT, i. m., 216–261, 265–267.

²⁵ *Keresztényi isteni dicséret, Lőcse*, Brewer Lőrinc, 1654.

kiadást követve) református és evangélikus eredetű énekeket egyaránt magába foglal; kis graduált, gyülekezeti és temetési énekeskönyvet, továbbá Szenci Molnár Albert *Zsoltárkönyvét* tartalmazza.²⁶ Többlete az Illyésnél is meglévő énekek tekintetében mindössze egy tétel az 1635-ös gyűjteményhez képest: a *Siralmas néküink minden életünk* kezdetű ének (Illyésnél: *Siralmas néküink földön életünk*). Az 1654-es énekeskönyvvel azonos tartalmú az 1675–1676-os lőcsei,²⁷ ennek azonban nincs minden fennmaradt példányához hozzákötve Szenci Molnár *Zsoltárkönyve*, bár a címlap ígéri.²⁸ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért az 1654-es kiadásra hivatkozom. (Illyés kötetében egyébként csak néhány Szenci-zsoltár szerepel, ezeket természetesen más gyűjteményből, önálló Szenci-kiadásból is vehette – Kájonitól nem, mert nála nincs meg mind.)

A *Halottas énekek*hez emellett Illyés egy másik protestáns gyűjteményt is felhasznált: a kötet előszavában egy általa kis magyar funebraliskának nevezett protestáns temetési énekeskönyvet említ, amely „avval dicsekedik, *in praefatione*, hogy az ilyen régi istenes szokásokat [a halottakért könyörgő verseket] már a mi magyar nemzetünk nagy részre, a több pápistasággal, azaz pápistáktól szokott ceremóniákkal letette”.²⁹ A gondolat Újfalvi Imre temetési énekeskönyvének³⁰ előszavában szerepel először, amelyet a későbbi edíciók is átvesznek. Ezek közül az 1692-es kolozsvári kiadásban³¹ található néhány olyan Illyés-szöveg is, amely a korábbiakban nem fordul elő. Ennek előjáró beszédében így szerepel az idézett gondolat: „A mi szegény nemzetünknek nagy része, Isten kegyelméből, e ceremóniákban némellyeket a több pápistasággal letött; némellyeket még megtart [...]”.³²

A csak bennük előforduló szövegek miatt úgy tűnik tehát, hogy Illyés az 1654-es (esetleg 1675–1676-os) lőcsei és az 1692-es kolozsvári énekeskönyvből

²⁶ Uo., 205–207. – A Szenci-zsoltárokkal kapcsolatban ld. a 23. jegyzetet.

²⁷ *Keresztényi isteni dicsőretek*, Lőcse, Brewer Sámuel, 1675–1676. – H. HUBERT, *i. m.*, 221.

²⁸ Pl. az OSZK (jelzete: RMK I. 1183, mikrofilm: FM2/3142) és az MTAK (jelzete: Ráth 337) példánya nem tartalmazza Szenci *Zsoltárkönyvét*. Más fennmaradt példányokhoz későbbi kiadású *Zsoltárkönyvet* kötöttek (H. HUBERT, *i. m.*, 219–220).

²⁹ ILLYÉS, *Halottas énekek*, *i. m.*, (9).

³⁰ *In exequiis defunctorum: Halott temetéskorra való énekek*, Debrecen, 1598. – E kiadásból példány nem ismert, az előszó szövegét a következő, 1602-es kiadás őrizte meg: *In exequiis defunctorum: Halott temetéskorra való énekek*, Debrecen, Lipsiai Pál, 1602, A2r.

³¹ *In exequiis defunctorum: Halott temetéskorra való énekek*, Kolozsvár, Veresegyházi István, 1692.

³² Uo., A2v–A3r.

biztosan merített. E két gyűjteményben az Illyésnél szereplő összes protestáns eredetű vagy protestáns énekeskönyvekben előforduló ének megtalálható, ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a fentiekén kívül más protestáns gyűjteményt ne használhatott volna.

A szakirodalomban eltérő számadatokat találunk arról, hogy Illyés gyűjteménye hány éneket tartalmaz. A *Magyarország zenei története* szerint a zsoltárok közt nyolcvanöt, a halotti részben hatvankilenc ének szerepel. Domokos Pál Péter nyolcvanhat zsoltári és hetvenhárom halotti éneket, Holl Béla pedig hetvenhét zsoltárt és összesen százhatvankilenc éneket említ.³³ Az alábbi táblázatokban a zsoltári énekeknél nyolcvanhat, a halottiaknál hetvenegy tétel található. Az eltérések az esetleges elszámolásokon túl azzal magyarázhatók, hogy Illyés néhányszor csak az ének címét adja meg, de a szövegét nem közli. A *Zsoltári énekek*ben a 101. *zsoltár* esetében az 1675-ös *Cantus catholici*hez irányítja az olvasót, a 150. *zsoltár* után pedig még nyolc egyéb éneket is közöl. A *Halottas énekek*ben az 50. *zsoltár* címe után a *Zsoltári énekek* megfelelő helyére utal, az utolsó ének (*Oh, szomorúságnak, napja siralomnak*) szövege pedig korábban már szerepelt a 98–100. lapokon, de ott kimaradt a kottája, s itt pótolja.

Az alábbi két táblázat azt mutatja be, hogy Illyés István zsoltárai és halottas énekei közül mi vagy minek a forrása, változata található meg az 1654-es lőcsei, illetve az 1692-es kolozsvári énekeskönyvben, továbbá Kájoninál vagy más katolikus kiadványban (a *Cantus catholici* 1674-es vagy 1675-ös kiadásában vagy a *Tintinnabulum*ban).³⁴ Az utolsó oszlopban „CC 1675 nj” jelölés áll, ha az illető ének nótajelzésében Illyés az 1675-ös *Cantus catholici* valamely dallamára utal, de maga az ének nem található meg benne, a „CC 1675” pedig azt jelenti, hogy az adott Illyés-ének szövege is olvasható a *Cantus catholici*ben. A zsoltárok és a halottas énekek külön táblázatban szerepelnek, a sorszámozás a külön is vizsgálhatóság érdekében az előbbieknél 001-gyel, az utóbbiaknál 101-gyel kezdődik. (A táblázatokban használt rövidítések: Kvár – Kolozsvár; CC – *Cantus catholici*; nj – nótajelzés; Tint – *Tintinnabulum*; vsz – versszak.)

---

³³ *Magyarország zenei története*, i. m., 172; DOMOKOS, *Illyés István...*, i. m., 41, 43; HOLL Béla, *A magyar nyelvű zsoltáránek katolikus hagyománya* = H. B., *Laus librorum: Válogatott tanulmányok*, vál., szerk. MONOK István, ZVARA Edina, Bp., METEM, 2000, 51.

³⁴ A további előfordulásokról a 7–9. jegyzetben említett művekből lehet tájékozódni.

Zsoltári énekek

sor-szám	zsoltár	incipit	lap-szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC/ Tint
001	1.	Boldog az olyan ember az Istenben	1–2	+		+	
002	2.	Szent Dávid próféta második énekében	3–5	+		+	CC 1675 nj
003	2.	Zúgódik, dúl-fül magában a világ	5–8	+		+	
004	3.	A Szent Dávid nagy háborúságában	8–9	+		+	
005	4.	Midőn az Istent segítségül hívtam	9–11				
006	5.	A Szent Dávid ötödik énekében	11–13	+			
007	6.	Szent Dávid Király bűnei ellen így panaszkodik	13–15	+		+	
008	7.	Számkivetésre Dávid mégyen vala	15–18	+		+	
009	8.	Régen ó törvényben	18–20	+			CC 1675 nj
010	9.	Teljes szívemből tenéked, Uram	21–23				
011	10.	Tekints reám, Istenem, nyavalyámban	24–26	+		+	
012	11.	Szabadíts meg és tarts meg, Uram Isten	26–28	+			
013	12.	Szent Dávid király háborúságában	28–29	+		+	
014	14.	Sokan vannak most is olyan emberek	29–31	+		+	
015	15.	Tarts meg, Uram, engem	31–32				
016	19.	Gyakorta való buzgó könyörgést	33–35	+			
017	22.	Az Úristen nekem édes táplálóm	35–36	+		+	CC 1675
018	22.	Az Úr énnékem őriző pásztorom	37–38	+			
019	25.	Mikor Dávid volna keserűségben	38–40	+		+	
020	26.	Ó, én két szemeim, ti az Úrra nézzetek	40–42	+			CC 1675 nj
021	27.	Mostan hozzád felkiáltok, felséges Úristen	42–44	+		+	
022	28.	A szent Dávid Istennek hajlékot építvén	44–46				

sor-szám	zsoltár	incipit	lap-szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC/Tint
023	29.	Dávid prófétának imádkozásából	46–48	+		+	
024	30.	Benned bízom, Uram Isten, soha ne szégyenüljek	49–51	+			CC 1675 nj
025	31.	Sok emberek vannak ez árnyék világon	51–53	+		+	CC 1675 nj
026	31.	Boldog az olyan ember e világon	54–55	+			
027	33.	Mindenkoron áldom az én Uramat	55–57	+		+	
028	35.	Sok nyilvánvaló bizonyosságokból Szent Dávid próféta	57–59	+			
029	36.	Nyomorúságszenvedő hív keresztyén	60–63				
030	41.	Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik	63–64	+		+	CC 1675
031	41.	Én úgy kíváncszom az Úristenhez [máshol Jóllehet nagy sokat szoltunk Dávidról kezdettel]	65–66	+			
032	42.	Lásd meg, Uram, én ügyemet	67–68	+		+	
033	45.	Mikor Sennakerib a Jeruzsálemet megszállotta volna	68–71	+		+	
034	45.	Erős várunk nekünk az Isten	71–73	+		+	
035	46.	Minden népek örülvén tapsoljanak	73–74	+		+	
036	49.	Hogy panaszkodik az hatalmas Isten	74–77	+			
037	50.	Úristen, irgalmazs nekem a te irgalmas-ságod szerint	77–79	+	+		
038	50.	Háborúsága Dávid királynak egykoron nagy vala	79–81	+		+	
039	50.	Ne szállj pörbe énvélem, ó, én édes Istenem	81–83	+			
040	51.	Dávid, Dóeg gonoszságát hogy látá	83–85	+			
041	53.	Úristen, kérünk a te szent nevedért	85–86	+		+	
042	54.	Mikoron Dávid nagy búsultában	86–89	+		+	

sor- szám	zsoltár	incipit	lap- szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC/ Tint
043	56.	Irgalmazz, Úristen, immáron énnekem	90–91	+		+	
044	62.	Saulnak a Dávidhoz jó szerelme	92–93	+		+	
045	63.	Meghallgassad az én imádságomat	94–95	+		+	
046	64.	Sok jótéteményén nagyon csudálkozván	95–97	+		+	
047	69.	Siess, nagy Úristen, én segítségemre	98–99	+			
048	69.	Örök Isten, figyelmez- zél az én segítségemre	99– 100	+		+	
049	73.	Hogy Jeruzsálemnek drága templomát	100– 103	+		+	
050	76.	Az Úristent magas- talom, jóvoltáról gondolkodom	103– 106	+		+	
051	78.	Felséges Isten, neked jelentjük mi nagy nyavalyánkat	106– 108	+		+	
052	81.	Az Úristen áll minden bíráknak gyülekeze- tekben	108– 110	+		+	CC 1675 nj
053	85.	A jó hitű ember szelíd e világon	110– 112	+		+	
054	91.	Mely igen jó az Úristent dicsérni	112– 113	+		+	
055	93.	Mikor Szent Dávid kegyetleneknek gonoszságát látná	114– 116	+			
056	94.	Jer, örvendezzünk az Úristennek	117– 118	+		+	
057	99.	Örüljete az Isten- ben, szolgáljatok víg örömben	118– 119	+		+	
058	100.	Irgalmasságot és ítéletet Istennek éneklek	119– 120				
059	101.	Uram, halld meg szómat [csak incipit]	120			+	CC 1675
060	102.	Aki az Istent megismerheti	120– 123	+			
061	109.	Monda az Úr az én Uramnak	123– 124				
062	111.	Boldog az olyan ember ő lelkében	124– 126	+			
063	112.	Keresztyének, kik e földön lakoztok	126– 127	+		+	
064	115.	Nagy öröme adaték én lelkemnek	127– 129	+			

sor- szám	zsoltár	incipit	lap- szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC/ Tint
065	120.	Jer, emlékezzünk, keresztyén népek	129– 130	+			
066	121.	Örül s örvend az én szívem	130– 131			+	
067	123.	Az Izraelnek népe ré- gentén ő törvényben	131– 133	+			CC 1675 nj
068	126.	Mindenek meghallják, és jól megtanulják	133– 135	+			
069	127.	Boldogok azok, kik az Istent félük	135– 136	+			
070	129.	Tehozzád teljes szív- ből kiáltok	136– 137	+			
071	133.	Úrnak szolgál, no, dicsérjétek mindnyá- jan az Urat	137– 138	+		+	
072	133.	Ti keresztyének, dicsérjétek Istent	138– 139	+			
073	143.	Minden állat dicsér, Úristen, tégedet	139– 141	+		+	
074	145.	Dicsérd az Istent mostan, ő, én lelkem	141– 142	+			
075	146.	Drága dolog az Úristent dicsérni	142– 144	+		+	
076	147.	Jeruzsálem, dicsérjed Istened	144– 146				
077	148.	Dicsőült helyeken, mennyei paradicsom- ban	146– 148	+		+	CC 1675
078	150.	Dicsérjétek Istent az ő szentjeiben	148– 149				
079	A három ifjak éneke, Babyloniai tüzes kemencében. Dan. 3.	Teremtett állatok, minden alkotmányok, a három ifjoknak szavokat halljátok	150– 151			+	CC 1674, CC 1675
080	Háborús üdőre való ének	Mennybéli nagy Isten, hozzád kiáltunk	151– 153	+		+	
081	Ostorozás idején	Vedd el, Úristen, rólunk haragodat	153– 154	+		+	
082	Pestis idején, Boldogasszonyhoz	Egek titkos szent csillaga	154– 155				
083	Világi szorgalmatos- ságok ellen. Éhség idején is mondhatni	Mindeneknek szemei, Uram, benned bíznak	155– 156				
084	Poenitentia-tartó ének. Az ötvenedik zsoltárból	Könyörülj, Istenem, én bűnös lelkemen	156– 158				
085	Reggeli ének. Jam lucis orto Sydere etc.	A nap feljövén immáron	159	+		+	CC 1675 nj
086	Estvéli ének	Krisztus, ki vagy nap és világ	159– 160	+		+	

Halottas énekek

sor-szám	címirat	incipit	lap-szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC / Tint
101	Halottas énekek. Első az halál eredetiről	Jer, mi szóljunk e szomorú alkalmatosságban	12–14		+	+	
102	Ugyanazonról más notára	Illik nekünk arról emlékeznünk	14–16	+	+		
103	Más. Mellyben az Istenfélő hív keresztyén ember szól, kimúlása után	Megszabadultam már én a testi haláltól	16–17	+	+		
104	Az halál szomorítása ellen vigasztaltunk	Emlékezzünk, mi keresztyén népek	17–19	+	+		
105	Az ember élete melly rövid	Ember, emlékezzél utolsó napodról	19–21	+	+		
106	Ezekiel prófétálásából. Ezech. c. 37.	Serkenj fel már, ember, bűneidből	21–23	+	+		
107	Militia est vita hominis super terram. Job 7.	Harc ember élete, teljes életében	23–24			+	
108	Más	Sok nyomorúsággal élete embernek	24–26	+	+	+	
109	Más. Főképpen mirigyes üdöre	Környülvettek halálnak sérelmi	26–29			+	
110	Horrenda mors, trimenda mors, etc.	Szörnyű halál, ímé, hol áll	29–33			+	CC 1675
111	Hymnus B. Jacoponi, De Vanitate mundi	Mit bízik ez világ ő álnokságában	33–34		+	+	CC 1675
112	Más régi ének	Sok rendbéli próbák vannak rajtunk ez életben	34–37	+	+	+	
113	Más	Emlékezem én, uraim, e család világról	37–40			+	
114	Más régi ének	Sokat írtak bölcsek világi dolgokról	41–43			+	
115	Más régi ének: Halott kikísérésekor	Ember, emlékezzél a szomorú halálról	43–44	+	+	+	
116	Más, azon nótára	Kelj fel bűneidből, rothadásra menő nép	44–45			+	
117	Más, azon nótára	Ím, látod, az halál mindeneket lekaszál	45–46			+	
118	Poenitentiára intő szép ének	Dicsérd az Istent, te hív keresztyén	46–48	+			
119	Hívatnak a jó élet követésére minden rendbéliek	Szólít minket Krisztus urunk	48–52	+	+		
120	Más	Bizonyos, tudjuk, halál, valakit elől talál	52–53				
121	Más	Bizonytalan voltát világ állapotjának	53–56		+	+	

sor- szám	címirat	incipit	lap- szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC / Tint
122	Más	Adj üdvösséges kimúlást, Úristen	56–58	+	+	+	
123	Az Itiletről. Dies irae dies illa etc.	Az nap nagy haragnak napja	58–59			+	CC 1675
124	A jó életű, Istenfélő ember teteme felett	Mostan kik itt jelen vattok	60–61	+	+	+	
125	A jó Atya vagy Anya kedves magzatitól búcsúzik	Véletlen embernek utolsó órája	61–67	+	+	+	
126	Jámbor házasok teteme felett	Sok rendbéli népek, kik most jelen vattok	67–69				
127	Egy szentelt vitéznek készülőt fúvó trombitája	Szegény gyarló ember, jaj, mely nyomorult vagy	69–74			+	
128	Más régi ének	Ha gondolod, élő ember, te állapotodat	74–77	+	+	+	
129	Más	Ó, te meghalandó emberi nemzetség	77–78	+	+	+	
130	A halál szomorítása ellen vigasztaltunk	Szent Pál apostolnak írása	78–80	+	+		
131	A meghalandó embernek biztatása	Szomorú az halál a gyarló embernek	80–85		+	+	
132	Más	A Krisztus Jézusnak vérével nyert népek	85–87			+	
133	A kimúlt lélek intése az halandókhöz	Emlékezzél meg, emberi állat	87–90			+	
134	Más	Keresztfán kint vallott kegyelem kútfeje	90–91			+	
135	Más	Serkenj fel álmodból, bűnös emberi nemzet	92			+	
136	Nemzetes ifjú teteme felett	A tenger fővenye ki sok	93–95			+	
137	Ugyanaz ifjak temetésére	Ím, látod világ voltát	95–96		+		
138	Mégis az ifjak temetésére	Jaj, mely hamar múlik világ dicsősége	96–98			+	
139	Főember temetésére új ének	Ó, szomorúságnak, napja siralomnak	98– 100				
140	Főasszony temetésére	Pályafutásomnak végén	100– 102			+	
141	Jó életre intetünk, hogyan jól légyen halálunk	Krisztusnak hív keresztyéni	102– 103	+	+	+	
142	Más. Melyben Isten segélyét és a halálban bátorítását kérjük	Jézus Krisztus, Isten fia	103– 105		+	+	
143	Ugyanazonról	Életadó, halál ura	105– 106			+	

sor-szám	címirat	incipit	lap-szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC / Tint
144	Az Istenfélő jó életű ember bátran mégyen az halálra	Életemnek végső napját	106–109		+		
145	A halálnak tulajdon-ságiról	Síralmas nekünk földön életünk	109–113	+			
146	Az utolsó harcban Krisztus segítségéről	Seregeknek szent Istene	113–114			+	
147	Psal. 50. Miserere mei Deus	Úristen, irgalmazz nekem etc. [csak incipit és utalás: Lásd a Zsoltár énekekben pag. 77.]	114	+	+		
148	Psal. 129. De profundis clamavi	Kiáltok én nagy mélységből	114–115				CC 1674
149	Kisdedek temetésére való énekek. Psalm. 112. Laudate pueri Dominum	No, dicsérjétek nagy felszóval	116–117				
150	Más a kisdedekről	Hagyjátok el, hív keresztyének	117–119	+	+		
151	Ugyan a kisdedek temetésére	Mindnyájan, kik jelen vattok	119–121			+	
152	Mégis ugyan a kisdedekről, melyet az jó életű ifjak temetésén is mondhatni	Bűnnek az ő zsoldja az halál, jól tudjuk	121–123	+	+	+	
153	A kisdedekről	Krisztusnak hívei, kik most jelen vattok	124–127	+	+	+	
154	Az édes magzat végbúcsút vészen szerelmes szülőtől	Krisztushoz készülök, szerelmes szülém	127–130		+	+	
155	Más	Figyelmetes keresztyének, kik ide gyűltetek	130–134		+	+	
156	Est messor cognomento mors	Kaszás e földön az halál	134–137			+	
157	Más. Ugyan azonról	Mit céloz az halál ő mérges nyilával?	137–139				
158	Más	Már elmégyek az örömben	139–140	+	+	+	
159	Négy végső dolgokról. I. Halál	Csudálkozom s álmélkodom rajtad, keresztyén ember	141–144				
160	A testből kiment léleknek intése	Ó, ti, kik a napfényt még meg nem untátok	144–146				Tint 102–113. vsz
161	II. Itélet	Kérlek és intlek, ember, tégedet	147–150	+		+	
162	Más, az itéletre emlékeztető	Ébredjél fel, világ, bűneidből	150–151	+		+	CC 1675 nj

sor- szám	címirat	incipit	lap- szám	Lőcse 1654	Kvár 1692	Kájoni 1676	CC / Tint
163	A megítéltetett lélek intése	Kik az ítéletről még keveset tudnak	151– 154				Tint 190– 199. vsz
164	III. Pokol	Ó, megfoghatatlan szörnyű balgatagság	154– 157				Tint 200– 225. vsz kiha- gyások- kal
165	Az elkárhozott dúsgazdag lelkének kesergése. Bővebben megvagyon a Régi Cantionalében pag. 188.	Frissen lakó dúsgazdagnak veszedelmét	158– 161				CC 1675
166	IV. Mennyei boldogság	Ki fontolhatja meg bölcs okosságában	161– 165				Tint 285– 327. vsz kiha- gyások- kal
167	Prosa. Az örök életről	Az örök élet mi légyen	165– 166	+	+		
168	A megdicsőült lélek intése	Halandó emberek, kik földön lakoztok	166– 168				Tint 388– 397. vsz
169	A végtelen örökkéva- lóságról	Ily nagy útra indul ember, hogy születik	168– 170			+	
170	A mulandó világtól való búcsúzás, melyet követi a végtelen örökkévalóság	Gyarló világ, romlandó ág	171– 175				
171	Emlékeztetnek a kántorok, hogy egy új éneknek tulajdon nótája feledékenysé- gből fel nem tetetett kottákkal, mely ének odafel, 98. levélen kezdetik: tulajdon nótája ím e következő	Ó, szomorúságnak, napja siralomnak [csak az első versszak kottával]	175– 176				

A táblázatok adataiból kiderül, hogy tizenkilenc éneknek nem találtam Illyés előtti előfordulását. Közülük a *Teljes szívemből tenéked, Uram* kezdetű szöveg Csomasz Tóth Kálmán szerint valószínűleg Illyés szerzeménye;³⁵ a *Dicséjétek Istent az ő szentjeibennel* kapcsolatban Papp Géza valószínűnek tartja, hogy Illyés fordítása, a *Mindeneknek szemei, Uram, benned bíznak* kezdetű éneket pedig ismeretlen eredetű zsoltárparafrázisnak nevezi.³⁶

A fenti két táblázat elsősorban az incipitek egyezését rögzíti, ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyes énekszövegek azonosak. Illyés, ahogyan erre fentebb idézett előszavában is utal, a forrásként használt énekek kezdősort általában megtartotta, de a folytatást gyakran megváltoztatta, elrontva ezzel az akrosztichonokat is. Néha csak az első sort hagyta változatlanul, máskor az első vagy az első néhány versszakot. Előfordul, hogy a szöveg nagyjából ugyanaz maradt, mint a forrásban, de több-kevesebb kisebb átfogalmazás, szócsere történt, és néha az is, hogy változtatás nélkül, szó szerint vette át az eredeti szöveget. A 41/42. zsoltár egyik változatában (*Én úgy kíváncsi vagyok az Úristenhez*) szokásától eltérően elhagyta a forrásszöveg (*Jóllehet nagy sokat szóltunk Dávidról*) első két versszakát. *Az elkárhozott dúsgazdag lelkének kesergése* című ének bővebb változatáért a „Régi Cantionalé” 188. lapjához irányítja az olvasót, s a *Cantus catholicus*-ben olvasható, *A dúsgazdag kínjairul, pokolban* címet viselő változat néhány versszaka valóban nem szerepel Illyésnél, az ő első strófája viszont a *Cantus catholicus*-ból hiányzik. A *Teremtett állatok, minden alkotmányok* kezdetű éneknek nemcsak a szövegét, hanem a versformáját is megváltoztatta; a Balassi-strófából 12a 12a 13b felépítésű lett, ahol a sorok 6/6, illetve 6/7 osztásúak, a versszakok első sorában nemegyszer belső rím is található, a harmadik sor pedig refrénként ismétlődik végig a szövegben. Kájoninál így szerepel:

Canticum trium puerorum. Benedicite omnia opera Domini Domino, etc.

Teremtett állatok, minden alkotmányok, Istennek szép munkái.

Az Urat áldjátok, felmagasztaljátok: méltó őtet dicsírni.

Minden állatokon most és mindenkoron illik feljebb állatni.³⁷

³⁵ CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, *A XVI. század magyar dallamai*, Bp., Akadémiai, 1958 (Régi Magyar Dallamok Tára, 1), 289, nr. 90/I.

³⁶ RMDT II, 627, nr. 268; 451, nr. 40.

³⁷ KÁJONI János, *Cantionale catholicum*, Csík, Cassai András, 1676, 636.

Illyésnél pedig:

A három ifjak éneke, Babyloniai tüzes kemencében. Dan. 3.

Teremtett állatok, minden alkotmányok,
a három ifjakkal szavakat halljátok:
az Urat áldjátok, méltó ötlet dicsírni.³⁸

Illyés számos éneke Kájoninál és protestáns gyűjteményekben egyaránt megtalálható. A szöveg ilyenkor néha a katolikus, néha a protestáns változattal egyezik, néha egyikkel sem. Olykor közelebb áll az egyikhez, máskor azok egymáshoz, néha pedig mindhárom verzió teljesen más.

Az 1. *zsoltár* (*Boldog az olyan ember az Istenben*) három változata³⁹ például eléggé eltér egymástól. Illyésnél kottát, Kájoninál „Nagy bánatban etc.” nótajelzést találunk hozzá, a lőcsei énekeskönyvben egyiket sem. A 2. *zsoltár* (*Szent Dávid próféta második énekében*)⁴⁰ szövegváltozatai is sokban különböznek, de itt Kájoni és a lőcsei énekeskönyv közelebb áll egymáshoz. A nótajelzés Illyésnél „Imádlak tégedet, láthatatlan, etc.”, Kájoninál „Bocsásd meg, Úristen, etc.”, a lőcsei énekeskönyvben „Régen ó törvényben, etc.”. A 2. *zsoltár* egy másik fordítása (*Zúgódik, dúl-fúl*)⁴¹ Kájoninál és a protestáns gyűjteményben nagyjából azonos, Illyésnél azonban sok helyen más. Illyés kottát közöl, Kájoni „Nagy bánatban etc.”, az 1654-es gyűjtemény „Boldog az oll. Avagy, Nagy bánatban, etc.” nótajelzést ad meg. A 14/15. *zsoltár* (*Sokan vannak most is olyan emberek*) szövege⁴² a három énekeskönyvben nagyjából azonos, csak kisebb különbségeket találunk köztük; ilyenkor Illyés változata hol Kájoniéval, hol a protestáns énekeskönyvével egyezik, hol pedig mindkettőtől eltér, miközben azok ugyanazt a kifejezést használják. A nótajelzés mindhárom kötetben más: Illyésnél „Zúgódik, dúl-fúl”, Kájoninál „Drága dolog az Úristent dicsírni, etc.”, az 1654-es énekeskönyvben „Nagy bánatban Dávid etc.”. A 45/46. *zsoltár* (*Erős várunk nekünk az Isten*)⁴³ szövege Kájoninál és Illyésnél azonos, a protestáns változattól

---

³⁸ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 150.

³⁹ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 1–2; KÁJONI, i. m., 571; *Keresztyéni isteni dicsíreték*, 1654, i. m., 1.

⁴⁰ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 3–5; KÁJONI, i. m., 572–573; *Keresztyéni isteni dicsíreték*, 1654, i. m., 2–3.

⁴¹ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 5–8; KÁJONI, i. m., 573–575; *Keresztyéni isteni dicsíreték*, 1654, i. m., 3–4.

⁴² ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 29–31; KÁJONI, i. m., 584; *Keresztyéni isteni dicsíreték*, 1654, i. m., 21.

⁴³ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 71–73; KÁJONI, i. m., 64; *Keresztyéni isteni dicsíreték*, 1654, i. m., 55–56.

néhány szóban eltér. Kottát csak Illyés közöl hozzá, a másik két kötetben sem kotta, sem nótajelzés nincsen.

Hasonló a helyzet a halotti énekekkel is. A *Jer, mi szóljunk e szomorú alkalmatosságban* kezdetű éneknek⁴⁴ például a Kájoninál és az 1692-es kolozsvári protestáns temetési énekeskönyvben olvasható változata nagyjából megegyezik, néhány helyen térnek csak el egymástól. Illyés kihagy egy és betold három versszakot, és a többi strófában is nem egy helyen különbözik szövege a másik kettőétől. Ahol azok nem azonosak, ott Illyés éneke vagy Kájoniéval egyezik, vagy egyikkel sem. Nótajelzés a kolozsvári kiadványban nincs, Illyésnél és Kájoninál ugyanaz: „Sok rendbéli próbák vannak rajtunk. etc.”, illetve „Sok rendbéli próbák vannak etc.”.

A *Mit bízik e világ ő álnokságában* kezdetű ének⁴⁵ Illyésnél és Kájoninál egy szó és a versszakok utolsó sorában lévő ismétlés kivételével teljesen azonos, az 1692-es kolozsvári temetési énekeskönyv szövege azonban sok helyen eltér tőlük. Kájoni és a protestáns gyűjtemény nem ad meg sem nótajelzést, sem kottát, Illyés az 1675-ös *Cantus catholici* 76. lapjához utalja az olvasót, ahol ez az ének kottával együtt található meg, azonban az Illyésnél szereplő ismétlés nélkül.

A *Már elmégyek az örömben* kezdetű ének Illyésnél, Kájoninál, az 1654-es és az 1692-es protestáns énekeskönyvben is megtalálható.⁴⁶ A négy szöveg között nincs két teljesen megegyező, bár a két protestáns változat csak három szóban (közülük az egyik csak két betűben: elégség – eleség) és az 1692-es egy hibájában (kimaradt egy „az” névelő az elégség/eleség-et tartalmazó sorból) tér el egymástól. Kájoni variánsa közel áll a protestánsokhoz: egy szórendcserében („De mindnyájan feltámadunk” helyett „De feltámadunk mindnyájan”) és egy hibás alakban („szeretet lesz az elégség/eleség” helyett „szeretet lesz az ellen-ség”) különbözik tőlük, ahol pedig az 1654-es és 1692-es kiadvány más szót használ, egyszer az egyikkel, egyszer a másikkal, egyszer egyikkel sem (ez a hibás alak) egyezik. Illyés szövegében ezeknél nagyobb változtatásokat is találunk: szó- és szórendcserét, a harmadik strófában sorcserét. A két protestáns

⁴⁴ ILLYÉS, *Halottas énekek*, i. m., 12–14; KÁJONI, i. m., 704–705; *In exequiis...*, 1692, i. m., 272–275.

⁴⁵ ILLYÉS, *Halottas énekek*, i. m., 33–34; KÁJONI, i. m., 687–688; *In exequiis...*, 1692, i. m., 262–266.

⁴⁶ ILLYÉS, *Zsoltári énekek*, i. m., 139–140; KÁJONI, i. m., 685–686; *Keresztényi isteni dicsőretek*, 1654, i. m., 321; *In exequiis...*, 1692, i. m., 183–185.

változat eltéréseinél egyszer az 1654-essel, kétszer az 1692-essel egyezik, a fentebb említett két hibát nem tartalmazza. Ahol Kájoni módosít a szórenden, ott ő is, de másképpen („Feltámadunk de mindnyájan”); valójában egyikük változtatása sem indokolt, mindketten elrontják vele a rímet.

Illyés István *Zsoltári és halottas énekeinek* vizsgálata izgalmas és tanulságos feladat. Mivel a szövegek nagy részének ismertek korábbi változatai katolikus és protestáns gyűjteményekből egyaránt, ezért a források feltérképezéséhez gyakorlatilag a teljes 16–17. századi énekeskönyv-irodalom áttekintése szükséges, és még ezután sem állapítható meg egyértelműen, vajon Illyés honnan, kitől vette át az egyes énekeket. Önmagát a kötet ajánlásában, előszavában az énekek gyűjtőjeként és átdolgozójaként nevezi meg, a korábbi előfordulás nélküli szövegek és dallamok azonban felvetik szerzőségének lehetőségét is. Énekeinek továbbélése a hivatalos egyházi használatban és a néphagyományban⁴⁷ szintén további vizsgálatokat érdemelne.

To the Zsoltári és halottas énekek [Psalms and funeral songs] by István Illyés

The paper deals with the sources and use of sources of the catholic songbook *Zsoltári és halottas énekek* by István Illyés (Trnava, 1693). Most songs of this collection are known from earlier volumes. The only specific source Illyés refers to is *Cantus catholici* (Trnava, 1675), though much more correspondence can be found with János Kájoni's *Cantionale catholicum* (Şumuleu Ciuc, 1676) and some protestant hymnals. According to the technical literature, the protestant sources of Illyés's book cannot be identified, but a profound examination reveals that some of his texts can only be found in *Keresztényi isteni dicsiretek* [Christian divine praises] (Levoča, 1654) and/or in *In exequiis defunctorum* (Cluj, 1692), and those two collections contain all of Illyés's songs with protestant origin, so he certainly used them. Illyés treated his sources freely: he usually kept the first line, but often, and in the most various ways, changed the rest of the song. In the case of texts having both catholic and protestant sources, his version sometimes corresponds with one, sometimes with the other, and sometimes with neither of them. The paper presents a number of examples for these variations.

---

⁴⁷ Ld. LAJTHA László, *Sopron megyei virrasztó énekek*, Bp., Zeneműkiadó, 1956 (Népzenei Monográfiák, 4).